

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-1
УДК 37.013.33 : 159.9(477)

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ШКОЛА МИСЛЕННЯ І ШЛЯХЕТНОСТІ ДУХУ В АКСІОСФЕРІ СУЧАСНОЇ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ

Н. В. Радіонова

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку українського суспільства визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких провідну роль відіграють воєнні виклики, наслідки пандемії Covid-19, а також інтенсивна цифровізація соціальних і культурних процесів. Зазначені чинники суттєво змінюють архітектуру освітнього простору, що потребує посилення гуманістичного аспекту сучасної цифрової освіти. Нагальним є звернення до освітньо-виховних практик самопізнання та морального розвитку, започаткованих Г. Сковородою у власній школі мислення та шляхетності духу.

Постановка проблеми. Дисбаланс між традиційною системою освіти та сучасними цифровими технологіями в освіті стає все більш очевидним. Саме тому, потребує нагального переосмислення проблема виховання критично мислячої та морально відповідальної особистості в умовах інформаційного перенасичення, алгоритмізації та фрагментації знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дискусії щодо розвитку цифрової освіти в Україні дедалі більше зосереджуються на необхідності її аксіологічної ревізії та визначення ціннісних підвалів для розробки і впровадження моделі ІТ-освіти. В контексті даної теми важливим є звернення праць вітчизняних дослідників – В. Воронкової, С. Доценко, Т. Калюжної, О. Кивлюк, С. Куцупал, В. Нікітенко, С. Процької, М. Чікарькової та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексне осмислення можливості гармонізації освітнього процесу в умовах цифровізації з урахуванням принципів самопізнання, “сродної праці” та внутрішньої свободи вироблених у творчості Г. Сковорода.

Виклад основного матеріалу. Освітня система потребує аксіологічних констант, які б забезпечували її внутрішню цінність і смислову спрямованість в умовах динамічних технологічних змін. Йдеться не просто про зміну навчальних програм та способу трансляції знання, а про переорієнтацію самої ідеї освіти як культурного феномену. Концептуальним ресурсом для відновлення духовно-смислових орієнтирів аксіосфери сучасної цифрової освіти можуть бути концепти “внутрішньої людини”, “сродної праці”, “самопізнання” Г. Сковорода. Використання цифрового контенту у викладанні філософських дисциплін відкриває принципово нові можливості для організації навчального процесу, адже на відміну від традиційних методів, що гуртуються переважно на текстоцентричності та лінійній логіці викладу, цифрові технології дозволяють створювати поліфонічне освітнє середовище.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, філософія Г. Сковорода є вагомим методологічним ресурсом і ціннісним орієнтиром для відновлення аксіосфери сучасної освіти, яка зазнає трансформацій під впливом технократичних тенденцій та цифровізації. Значущість філософсько-педагогічних ідей “сродності”, “внутрішньої людини”, “світла в розумі” та “здорового тіла” для цифрової освіти полягає у ствердженні в навчально-виховному процесі стратегії цифрової гігієни, через пріоритет самопізнання, моральної саморегуляції та когнітивної автономії.

Ключові слова: філософія освіти, людина, цифрове суспільство, цифрова освіта, самопізнання, система “людина – гаджет – освіта”, технології EdTech, Г. Сковорода.

GRIGORII SKOVORODA: A SCHOOL OF THOUGHT AND NOBILITY OF SPIRIT IN THE CONTEXT OF MODERN DIGITAL EDUCATION

Natalia Radionova

Abstract.

Relevance of the research. The current state of Ukrainian society is shaped by a combination of interrelated factors, among which military challenges, the consequences of the COVID-19 pandemic, and the rapid digitalisation of social and cultural processes play a leading role. These factors significantly transform the architecture of the educational landscape, necessitating a strengthening of the humanistic dimension of contemporary digital education. There is an urgent need to re-engage with the educational and formative practices of self-knowledge and moral development developed by H. Skovoroda within his

philosophical tradition.

Problem statement. *The imbalance between the traditional education system and modern digital technologies is becoming increasingly evident. Therefore, the problem of fostering critical thinkers and morally responsible individuals in the context of information overload, algorithmic structuring, and the fragmentation of knowledge requires urgent reconsideration.*

Analysis of recent research and publications. *Contemporary discussions on the development of digital education in Ukraine increasingly focus on the need for its axiological reassessment and the identification of value foundations for designing and implementing models of IT-oriented education. In this context, the works of domestic researchers such as V. Voronkova, S. Dotsenko, T. Kalyuzhna, O. Kivlyuk, S. Kutsepal, V. Nikitenko, S. Protska, and M. Chikarkova are of particular importance.*

Research task. *The aim of this research is to provide a comprehensive analysis of the possibilities for harmonising the educational process in the context of digitalisation, taking into account the principles of self-knowledge, “congenial labour”, and inner freedom articulated in the works of H. Skovoroda.*

Main material presentation. *The educational system requires stable axiological constants that ensure its intrinsic value and meaningful orientation under conditions of dynamic technological change. This involves not only the transformation of curricula and modes of knowledge transmission, but also a reconfiguration of the very idea of education as a cultural phenomenon. The concepts of the “inner self”, “congenial labour”, and “self-knowledge” developed by H. Skovoroda may serve as a conceptual resource for restoring value orientations within contemporary digital education. The use of digital content in teaching philosophical disciplines opens fundamentally new possibilities for organising the educational process. Unlike traditional approaches, which rely primarily on text-centredness and linear logic, digital technologies enable the creation of a polyphonic educational environment.*

Conclusions. *H. Skovoroda’s philosophy constitutes a significant methodological resource and value-based guideline for restoring the axiological dimension of modern education, which is undergoing transformation under the influence of technocratic tendencies and digitalisation. The relevance of the philosophical and pedagogical ideas of “congeniality”, the “inner self”, the “light of reason”, and the “healthy body” for digital education lies in affirming a strategy of digital hygiene within the educational process, grounded in the prioritisation of self-knowledge, moral self-regulation, and cognitive autonomy.*

Keywords: *philosophy of education, human, digital society, digital education, self-knowledge, human-gadget-education system, EdTech, H. Skovoroda.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку українського суспільства визначається сукупністю взаємопов’язаних факторів, серед яких провідну роль відіграють воєнні виклики, наслідки пандемії Covid-19, а також інтенсивна цифровізація соціальних і культурних процесів. Зазначені чинники суттєво змінюють архітектоніку освітнього простору – форми організації навчального процесу, способи комунікації та характер взаємодії учасників освітнього процесу, що проявляється у порушенні безперервності навчання, посиленні нерівності доступу до ресурсів та необхідності швидкої адаптації до змішаних і дистанційних форматів навчання. У наслідок цього відбувається трансформація освітньої аксіосфери, спричинена втратою сталості ціннісних пріоритетів освіти. Зокрема, посилюється значущість адаптивності та гнучкості мережевого та колаборативного навчання, тоді як безпосередня педагогічна взаємодія та традиційні освітні цінності зазнають переосмислення. Цифровізація освіти зумовлює появу якісно нових освітніх практик, що радикально змінюють саму суть навчання, яке все більш стає персоналізованим, інтерактивним та гейміфікованим. Також набувають ваги практики мікронавчання, яке водночас демонструє суттєві обмеження: фрагментарність контенту, акцент на технічній компетентності та обмеженість комунікаційної взаємодії, що практично маргіналізує виховний аспект освіти, тож відповідно – ставить під сумнів здатність таких форм освіти самостійно формувати цілісну особистість. Зазначені застереження актуалізують необхідність посилення гуманістичного аспекту сучасної цифрової освіти.

Саме тому, нагальним є звернення до освітньо-виховних практик самопізнання та морального розвитку, започаткованих Г. Сковородою у власній школі мислення та шляхетності духу. Проте залишається відкритим питання, яким чином освітньо-виховні ідеї Г. Сковороди можуть бути інтегровані у сучасні освітні практики.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень присвячених феномену “цифрової людини”, цифрової освіти та трансформаціям суб’єктності у добу цифровізації, проблема виховання критично мислячої та морально відповідальної особистості в умовах інформаційного перенасичення, алгоритмізації та фрагментації знання залишається недостатньо осмисленою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дискусії щодо розвитку цифрової освіти в Україні дедалі більше зосереджуються на необхідності її аксіологічної ревізії та визначення ціннісних підвалин для розробки і впровадження моделі ІТ-освіти. Зокрема, питання цифрової компетентності та ціннісні аспекти цифровізації освітнього простору розглядаються у працях В. Воронкової, Т. Калюжної, О. Кивлюк, С. Куцепал, В. Нікітенко, С. Процької, М. Чікарькової та ін. В контексті даної теми важливим є звернення до аналізу концептів “людина-гаджет”, “цифрова-людина”, “homo digitalis”, “дигітальна культура” і “дигітальна освіта”, здійсненого у працях Є. Борінштейна [1], В. Воронкової [2; 13], Л. Городнюк [1], О. Дзюбаня [3], Ю. Добролюбської [4], М. Култаєвої [9], В. Нікітенко [2; 13], М. Требіна [19] та ін. Однак, потребує подальшого філософського осмислення аксіологічний вимір цифрової освіти, зокрема крізь призму філософсько-педагогічних ідей Г. Сковороди.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексне осмислення можливості гармонізації освітнього процесу в умовах цифровізації з урахуванням принципів самопізнання, “сродної праці” та внутрішньої свободи вироблених у творчості Г. Сковороди, з метою запобігання ризиків редукції освітнього простору до функціонального елемента мережевої інформаційної системи.

Виклад основного матеріалу. Мережеве суспільство, як зазначає М. Кастельс, акцентує одне із найважливіших протиріч: “між нашим технологічним над-розвитком та нашим інституційним та соціальним недорозвитком” [6, с. 280]. У такій суспільній і антропологічній перспективі освіта вже не може залишатися лише транслятором знань і формування навичок, а має трансформуватися у простір, де здійснюється узгодження технологічних інновацій із соціальними та культурними умовами розвитку людини. Це актуалізує подвійне проблемне поле: з одного боку освіта покликана забезпечити адаптацію людини до викликів цифровізації, формуючи відповідні компетентності та здатність орієнтуватися в лабіринтах інформаційних технологій, а з іншого – сама освіта зазнає суттєвих трансформацій під впливом цих викликів, що в свою чергу зумовлює онтологічні реконфігурації аксіосфери освіти. У наслідок цього сама освітня система потребує аксіологічних констант, які б забезпечували її внутрішню цінність і смислову спрямованість в умовах динамічних технологічних змін. Йдеться не просто про зміну навчальних програм та способу трансляції знання, а про переорієнтацію самої ідеї освіти як культурного феномену. Концептуальним ресурсом для відновлення духовно-смислових орієнтирів аксіосфери сучасної цифрової освіти можуть бути концепти “внутрішньої людини”, “сродної праці”, “самопізнання” Г. Сковороди.

Попри свою складність система “людина – гаджет – освіта”, посиляючись на З. Фрейда, – “не просто звучить як казка, це пряме здійснення всіх – ні, більшості – казкових бажань, які людина здійснила завдяки своїй науці і техніці” [20, с. 41]. Як зауважує С. Куцепал: “для початку ХХІ століття вже характерний новий – “цифровий” або “мережевий” поворот, коли знаки отримують зовсім інше семантичне навантаження, а процес комунікації перетворюється на взаємодію з екраном комп’ютера та відбувається віртуалізація реальності” [10, с. 52]. Принципова відкритість цієї системи зумовлена як динамічною природою цифрового середовища, що передбачає постійне оновлення інформаційних потоків, так і незавершеністю людини як творіння і творця культури, яка вміє дотримуватися вимог належного, яке в свою чергу є умовою її пізнавальної діяльності (А. Гелен, Г. Плеснер, К. Лоренц, Г. Попітц). Оскільки, цифровий поворот радикально трансформує освітню реальність, то традиційна лінійна модель передачі знань поступається місцем інтерактивним, мережевим і персоналізованим форматам, де роль інформаційних технологій стає центральною.

Саме тому, враховуючі методологічні аспекти компенсаторської педагогіки, варто розглядати інформаційні, так звані EdTech [11] технології в освіті як вагомий стабілізаційний чинник людини в культурі. Зокрема, використання цифрового контенту у викладанні філософських дисциплін відкриває принципово нові можливості для організації навчального процесу, адже на відміну від традиційних методів, що гуртуються переважно на текстоцентричності та лінійній логіці викладу, цифрові технології дозволяють створювати поліфонічне освітнє середовище. Як переконливо доводить М. Чікарькова, посиляючись на апробовані у процесі викладання філософських та культурологічних дисциплін, техніки та приклади використання інтерактивних технологій: “цифровий контент має значні переваги

порівняно з традиційними методиками: дозволяє урізноманітнити навчання, індивідуалізувати його за рахунок імерсивності та ігровізації, але найкращих результатів можна досягти, поєднуючи e-learning контент і традиційні техніки навчання” [21, с. 459]. Ефективною також є практика використання цифрових платформ для організації онлайн-форумів, скажімо, між студентами різних спеціальностей, які вивчають одну проблематику, але зі зміщенням акцентів на конкретній спеціалізації. Суттєвою перевагою цифрового навчання є можливість застосування мультимедійних лекцій, що поєднують текст із відео фрагментами, анімацією та іншими візуальними і звуковими ефектами. Особливої уваги заслуговує створення та використання цифрових архівів та відкритих баз даних філософських першоджерел. Проте така трансформація освітнього середовища впливає не лише на способи здобуття знань, а й на структуру педагогічної взаємодії, формуючі нові моделі комунікації між учнем і викладачем.

Водночас, цифровізація вимагає не лише створення й використання у практичній діяльності цифрового контенту, але й розвитку цілісної педагогічної стратегії, суттєвою складовою якої має стати цифрова компетентність, інформаційна грамотність, здатність до самоосвіти та етичної відповідальності. Також важливо враховувати, що “особливості цифрової діяльності поширюються загалом на все поле світоглядних орієнтирів, екзистенційних устремлінь та інтелектуальної діяльності людини в її не тільки когнітивних і пізнавальних функціях, а й у сенсожиттєвій, філософській і навіть у психофізіологічній природі” [1, с. 18]. Продовжуючи автори зазначають: “технології змінюють структури мислення й поведінки цифрової людини порівняно з попередниками, і головна принципова ознака Homo Digitalis – існування цифрової людини в нерозривній онтологічній системі “людина – гаджет” [1, с. 18]. Водночас відкритість цієї системи означає її вразливість до хаотизації та втрати смислових орієнтирів, особливо за умов домінування технократичних підходів до освіти. Саме тому, цю систему не можна розглядати як стабільну та адаптаційно ефективну, оскільки вона засвідчує специфічність періоду переходу, що відображає зміну ідентичностей, цінностей і способів взаємодії людини зі світом. Як відомо, перехідні стани характеризуються невизначеністю та відкритістю до змін. Тож, людина змушена постійно адаптуватися до нових умов існування у цифровому світі. Тож варто дослухатися до М. Маклюєна: “культурні моделі та схильності стають особливо відчутними, коли ми опиняємося в перехідному просторі між тою чи тою домінівною формою свідомості” [12, с. 109].

Зважаючи на те, що системні зв'язки, які утворюють основні властивості структури “людина – гаджет – освіта” проявляються як на індивідуальному, так і колективний рівні, то, принципового значення набуває посилення гуманістичної складової цієї системи. Безперечно, утворення нової системи взаємодій людини з технічними пристроями, потребує об'єктивації філософських рефлексій освітньої реальності, в якій відбувається формування цифрової суб'єктності людини. зазначу, що поняття цифрової людини, яке вже набуло сталості у науковому дискурсі, у загальних рисах позначає індивіда, який активно користується інформаційно-комунікаційними технологіями, споживає та створює цифровий контент, а також бере участь у різноманітних віртуальних практиках, в тому числі й освітніх. Оскільки цифрове середовище криє в собі підвищені ризики маніпулятивного впливу, пропаганди та фейкової інформації, яка досить часто подається через емоційно забарвлені повідомлення, які як правило підштовхують людину до швидких і необґрунтованих висновків, тоді як алгоритми соціальних мереж досить часто утворюють так звані “інформаційні бульбашки”, свідомо обмежуючи доступ до альтернативного знання, то невід'ємною складовою нового типу цифрової суб'єктності має бути здатність до критичного мислення.

Беззаперечною властивістю системи “людина – гаджет – освіта” є її здатність продукувати нові смисли, що формують внутрішню динаміку навчально-виховного процесу. За слушною думкою О. Кивлюк, взаємодія людини та цифрових інструментів включає когнітивне, етичне та ціннісне опрацювання інформації, тож: “критичне мислення – це не лише інструмент пізнання, а й форма духовної гігієни” [7, с. 50].

У цьому контексті інтеграція філософії Г. Сковороди у цифрове освітнє середовище набуває особливої значущості, що в свою чергу актуалізує нове “прочитання” творчих інтенцій українського любомудра [8; 15; 16; 18].

Особливо варто пригадати сквородинівський принцип виховання шляхетності духу

та мислення, окреслений у його славетній епіграмі: “Скажи, яке для мужа мудре діло! // Май світло в розумі й здорове тіло” [17, с. 140]. У творчій лабораторії сучасної філософії освіти цей принцип має особливе значення, оскільки “цифрова людина” опиняється в умовах хронічного цифрового перевантаження, що спричинює комплекс психофізіологічних і когнітивних розладів. Адже, безперервний потік інформації та паралелізм процесів і множинність операцій, що одночасно здійснює людина, виснажують її когнітивні ресурси, знижують здатність до глибокого аналізу та критичного мислення. У поєднанні з надмірним використанням гаджетів це може призводити до формування психічної залежності та соціальної дезадаптації. В освітньому середовищі прояви таких станів потребують негайної просвітницької реакції, що вимагає включення в освітньо-виховний процес стратегій цифрової гігієни. Зазначу, що у філософсько-педагогічній антропології Г. Сковороди “здорове тіло” та “світло в розумі” – це взаємопов’язані концепти, котрі створюють платформу для гармонійного розвитку особистості. Концепт здорового тіла не розглядається Г. Сковородою як суто фізичне благо, а перш за все розуміється як умова саморегуляції, стійкості та активної залученості у життєвий і пізнавальний процес. Просвітницька метафора “світла розуму” в інтерпретації Г. Сковороди засвідчує невіддільність пізнання і морального вдосконалення у його традиційному розумінні визначеному І. Кантом. Однак, для Сковороди важливою є не скільки орієнтація на розум людини, скільки ототожнення його з серцем. Філософія серця Г. Сковороди свідчить про те, що саме “серце” є когнітивною основою його власної школи мислення і шляхетності духу. Тож, наведена вище сквородинівська сентенція в реаліях цифрової освіти, може бути орієнтиром у формуванні здатності до гармонійної життєдіяльності.

Варто наголосити, що концепти самопізнання, свободи, “внутрішньої людини” та “сродної праці” дозволяють адекватно оцінювати роль цифрових технологій та цифрових ресурсів в освіті, як допоміжну. Оскільки за влучним висловом Г. Сковороди – “Дуб коли тінь відкидає довжезну при заході сонця, // Хоч протяглася й без меж, дубом вона все ж не є” [17, с. 149]. Завдяки кричному осмисленню цифрових інструментів, особливо генеративних моделей ШІ, людина навчається співіснувати з ними, не втрачаючи цінності самого пізнавального процесу. Таке розуміння передбачає не лише функціональне використання цифрового інструментарію, але й допомагає зберігати автономію власного мислення, не вдаючись до механічного залучення згенерованих фрагментів, а зосередитися на власній інтелектуальній діяльності, що спонукає до осмисленого відбору інформації, її інтерпретації та включення у власний корпус знань. В цьому контексті варто навести слова Г. Сковороди: “Той лиш існує, хто схований; видний – то сон і примара: // Схованим бути – це щось, виднеє все – це ніщо. // Світу машину хоч видно, проте це – лиш сон і примара. // Світу реальність завжди схована в назві його” [17, с. 149]. Тож, філософія життя Г. Сковороди, з її акцентом на гармонії між внутрішнім світом та зовнішніми умовами буття, може стати основою для освітньої життєтворчості людини, в умовах цифрових трансформацій. Сковорodinівський заклик: “Хутко збудися, мій розуме прáвий! Воскресни вже з тіней! // Дужий, здолаєш ти все, сповнений світлом, прозриш. // Світло моє, поведи враз зі мною ще спільника мого – // Дух мій, що радо тобі волю свою віддає” [18, с. 149], спрямований на подолання пасивності мислення, також може бути розглянутий у якості дороговказу для людини яка отримує освіту та навчається жити у цифровому суспільстві.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, філософія Г. Сковороди є вагомим методологічним ресурсом і ціннісним орієнтиром для відновлення аксіосфери сучасної освіти, яка зазнає трансформацій під впливом технократичних тенденцій та цифровізації. Значущість філософсько-педагогічних ідей “сродності”, “внутрішньої людини”, “світла в розумі” та “здорового тіла” для цифрової освіти полягає у ствердженні в навчально-виховному процесі стратегії цифрової гігієни, через пріоритет самопізнання, моральної саморегуляції та когнітивної автономії. Відповідно потребує подальшої переорієнтації сама система освіти, оскільки її цифровізація загострює фундаментальне протиріччя між інноваційними можливостями та здатністю освітніх інституцій їх інтегрувати в культурні практики, що зумовлює розрив між інтенсивністю інноваційних змін в освітньому просторі і здатністю їх осмислення, інтеграції та ціннісного впорядкування.

Список використаних джерел:

1. Борінштейн, Є & Городнюк, Л 2024. 'Філософсько-антропологічний феномен Homo Digitalis як онтологічної системи "Людина – Гаджет"', *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (1), с. 15–21.
2. Воронкова, ВГ & Нікітенко, ВО 2022. *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика*. Монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 460 с.
3. Дзьобань, О 2021. 'Цифрова людина як філософська проблема', *Інформація і право*, № 2, с. 9 – 19.
4. Добролюбська, Ю 2025. 'Онтологічні засади цифрової людини', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, № 57, с. 30 – 34.
5. Калюжна, Т 2024. 'Інтеграція цифрових технологій в освіту дорослих: цифрова компетентність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти', *Physical Culture And Sport: Scientific Perspective*, 4, с. 176-182.
6. Кастельс, М 2007. *Інтернет-галактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства*. пер. з англ.; Київ : "Видавництво Ваклер" у форматі ТОВ, 304 с.
7. Кивлюк, О 2025. 'Критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій', *Humanities Studies*, 23 (100), с. 46–52.
8. Култаєва, М & Радіонова, Н 2023. *Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки)*. Монографія, за наук. ред. Н. Радіонової. Київ: Вид-во "Людмила", 226 с.
9. Култаєва, МД 2020. 'Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки', *Філософія освіти*, 26 (1), с. 8 – 36.
10. Куцепал, СВ 2025. 'Тлумачення штучного інтелекту у соціально-філософському дискусії: симулякр чи реальність?' В кн. *Людина в цифровому суспільстві: сучасні тренди : монографія*, [Т. С. Гіріна, М. А. Козловець, С. В. Куцепал та ін.] Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : *Право*, с. 44–62.
11. Кушнір, Л, Хмеляр, І & Шелевер, О 2023. 'EdTech в освіті: переваги, ризики та перспективи в Україні', *Актуальні питання гуманітарних наук*, Випуск № 61 том 2, с. 237 – 243.
12. Маклюен, М 2024. *Галактика Гутенберга. Пер. з англ. А. Галушка і В. Самойленко, К. : Лабораторія, Ніка-Центр*, 384 с.
13. Нікітенко, В, Воронкова, В & Кивлюк, О 2025. 'Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку гуманітарних наук', *Humanities studies*, 22 (99), с. 81–90.
14. Процька, С 2025. 'ІТ-освіта в Україні як носій цінностей мережевого суспільства', *Культурологічний альманах*, Вип. 3 (15), с. 198 – 205.
15. Руденко, Т 2025. 'Моральні цінності буття людини в філософії Г. Сковороди та професорів Києво-Могилянської академії ХУІ – ХУІІІ століття', *Освітній дискурс*, Випуск 54 (5-6), с. 48 – 58.
16. Саух, ПЮ 2023. 'Український любомудр: чи сповна ми відкрили оригінальність філософії Григорія Сковороди', *Вісник НАПН України*, 5(1), с. 1 – 4.
17. Сковорода, Григорій 2011. *Повна академічна збірка творів*, за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 1400 с.
18. Сошніков, А 2025. 'Оповіді про життєтворчість Григорія Сковороди як апокриф: ревізія біографічних свідчень', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, № 57, с. 84 – 92.
19. Требін, М 2025. 'Homo Digitalis: трансформація ідентичності в епоху цифрових технологій', В кн. *Людина в цифровому суспільстві: сучасні тренди : монографія*, [Т. С. Гіріна, М. А. Козловець, С. В. Куцепал та ін.] Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : *Право*, с. 5 – 43.
20. Фройд, З 2023. *Невпокій в культурі*, пер. з нім. Ю. Прохасько, вид. 2-ге, Львів : Видавництво "Апріорі", 120 с.
21. Чікарькова, М 2024. *Інформаційні технології в освіті: переваги та виклики. Рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів у пошуках відповідей на виклики ХХІ століття*. Колективна монографія, за заг. наук. ред. докторки філос. н. Ольги Рупташ. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, с. 459 – 479.

References:

1. Borinshtein, Ye & Horodniuk, L 2024. 'Filosofs'ko-antropolohichnyy fenomen Homo Digitalis yak ontolohichnoyi systemy "Lyudyna – Hadzhet" (Philosophical and anthropological phenomenon of Homo Digitalis as an ontological system "Human – Gadget")', *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (1), S. 15–21.
2. Voronkova, VG & Nikitenko, VO 2022. *Filosofiya tsyfrovoyi lyudyny i tsyfrovoho suspil'stva: teoriya i praktyka (Philosophy of the digital human and digital society: theory and practice)*, monohrafiya, L'viv–Torun': Liha-Pres, 460 s.
3. Dz'oban', O 2021. 'Tsyfrova lyudyna yak filosofs'ka problema (Digital human as a philosophical problem)', *Informatsiya i pravo*, № 2, S. 9–19.

4. Dobrolyubs'ka, Yu 2025. 'Ontologichni zasady tsyfrovoyi lyudyny (Ontological foundations of the digital human)', *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi*, № 57, S. 30–34.
5. Kalyuzhna, T 2024. 'Intehratsiya tsyfrovyykh tekhnolohiy v osvitu doroslykh: tsyfrova kompetentnist' naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoyi osvity (Integration of digital technologies in adult education: digital competence of academic staff of higher education institutions)', *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 4, 176–182.
6. Castells, M 2007. *Internet-halaktika. Mirkuvannya shchodo internetu, biznesu i suspil'stva (The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society)*, per. z anhl., Kyiv: Vydavnytstvo Vakler, 304 s.
7. Kivlyuk, O 2025. 'Krytychne myslennya yak mekhanizm poshuku moral'noho oriyentyra v umovakh hranychnykh sytuatsiy (Critical thinking as a mechanism for searching moral orientation in extreme situations)', *Humanities Studies*, 23(100), S. 46–52.
8. Kul'taieva, M & Radionova, N 2023. *Prosvitnyts'ka mobil'nist' i romantychne pryskorennia: H. Skovoroda ta M. Hohol' (Educational mobility and romantic acceleration: H. Skovoroda and M. Gogol)*, monohrafiya, za nauk. red. Radionovoyi, N, Kyiv: Vyd-vo "Lyudmyla", 226 s.
9. Kul'taieva, MD 2020. 'Homo digitalis, dyhital'na kul'tura i dyhital'na osvita: filosofsk'o-antropolohichni i filosofsk'o-osvitni rozvidky (Homo digitalis, digital culture and digital education: philosophical-anthropological and philosophical-educational studies)', *Filosofiya osvity*, 26 (1), S. 8–36.
10. Kutsepal, S 2025. 'Tlumachennya shtuchnoho intelektu u sotsial'no-filosofsk'omu dyskursi: symulyakr chy real'nist' (Interpretation of artificial intelligence in socio-philosophical discourse: simulacrum or reality?)', v: Hyrina, TS, Kozlovets', MA, Kutsepal, SV ta in., *Lyudyna v tsyfrovomu suspil'stvi: suchasni trendy*, monohrafiya, Kharkiv: Pravo, S. 44–62.
11. Kushnir, L, Khmelyar, I & Shelever, O 2023. 'EdTech v osviti: perevahy, ryzyky ta perspektyvy v Ukraini (EdTech in education: advantages, risks and prospects in Ukraine)', *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk*, Vyp. 61, t. 2, S. 237–243.
12. McLuhan, M 2024. *Halaktyka Huttenberha (The Gutenberg Galaxy)*, per. z anhl. Halushka, A & Samoylenko, V, Kyiv: Laboratoriya, Nika-Tsentr, 384 s.
13. Nikitenko, V, Voronkova, V & Kivlyuk, O 2025. 'Tsyfrovyy humanizm yak nova paradyhma rozvytku humanitarnykh nauk (Digital humanism as a new paradigm of humanities development)', *Humanities Studies*, 22 (99), S. 81–90.
14. Protska, S 2025. 'IT-osvita v Ukraini yak nosiy tsinnostey merezhevoho suspil'stva (IT education in Ukraine as a carrier of network society values)', *Kul'turolohichnyy al'manakh*, Vyp. 3 (15), S. 198–205.
15. Rudenko, T 2025. 'Moral'ni tsinnosti buttya lyudyny v filosofiyi H. Skovorody ta profesoriv Kyievo-Mohylans'koyi akademiyi XVII–XVIII stolittya (Moral values of human existence in the philosophy of H. Skovoroda and professors of the Kyiv-Mohyla Academy of the 17th–18th centuries)', *Osvitniy dyskurs*, Vyp. 54 (5–6), S. 48–58.
16. Saukh, PYu 2023. 'Ukrayins'ky lyubomudr: chy spovna my vidkryly oryhinal'nist' filosofiyi Hryhoriya Skovorody (Ukrainian sage: have we fully discovered the originality of Hryhorii Skovoroda's philosophy?)', *Visnyk NAPN Ukrayiny*, 5(1), S. 1–4.
17. Skovoroda, H 2011. *Povna akademichna zbirka tvoriv (Complete academic collection of works)*, za red. Ushkalova, L, Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan; CIUS, 1400 s.
18. Soshnikov, A 2025. 'Opovidi pro zhyttyetvorchist' Hryhoriya Skovorody yak apokryf: reviziya bihografichnykh svidchen' (Narratives of Skovoroda's life-creation as apocrypha: revision of biographical evidence)', *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi*, № 57, S. 84–92.
19. Trebin, M 2025. 'Homo Digitalis: transformatsiya identychnosti v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohiy (Homo Digitalis: transformation of identity in the age of digital technologies)', v: Hyrina, TS, Kozlovets', MA, Kutsepal, SV ta in., *Lyudyna v tsyfrovomu suspil'stvi: suchasni trendy*, Kharkiv: Pravo, S. 5–43.
20. Freud, S 2023. *Nevpokiy v kul'turi (Civilization and Its Discontents)*, per. z nim. Prokhasko, Yu, 2-he vyd., L'viv: Apriori, 120 s.
21. Chikarkova, M 2024. 'Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti: perevahy ta vyklyky (Information technologies in education: advantages and challenges)', v: Ruptash, O (red.), *Retseptsiiy svitohlyadno-tsinnisnykh oriyentyriv u poshukakh vidpovidey na vyklyky XXI stolittya*, Chernivtsi: Chernivets'ky nats. un-t im. Yu. Fed'kovycha, S. 459–479.

Надійшло до видання / Received
Прийнято до друку / Accepted

22.12.2025
12.01.2026